

Opgepast! Niet gezeurd! Ingerukt!

Het voltooid deelwoord gebruikt als bevel

In het Nederlands wordt een bevel doorgaans uitgedrukt door de imperatiefvorm van het werkwoord. Daarnaast kan in plaats van de gebiedende wijs ook een infinitief gebruikt worden, of een voltooid deelwoord:

Gebiedende wijs:	<i>Pas op! Hoepel op! Treuzel niet!</i>
Infinitief:	<i>Oppassen! Ophoepelen! Niet treuzelen!</i>
Voltooid deelwoord:	<i>Opgepast! Opgehoepeld! Niet getreuzeld!</i>

We bespreken hier enkele aspecten van het gebruik, vooral van het voltooid deelwoord als imperatief. In een ander, uitgebreider artikel gaan we verder in op een aantal andere facetten, ook van de vorm en de betekenis van de constructie, die hier niet aan de orde kunnen komen.

Imperatieven: stuk voor stuk leren?

In veel beschrijvingen van bevelende zinnen in het Nederlands, zoals in de ANS, wordt kort ingegaan op het imperativische voltooid deelwoord. Het is bekend dat dat soort imperatieven voorkomt bij een heel beperkte groep werkwoorden. Willy Vandeweghe merkt in zijn *Grammatica van de Nederlandse zin* bijvoorbeeld op dat het gebruik van voltooid deelwoorden in bevelen voorkomt in stereotiepe wendingen. De Groningse taalkundige Jack Hoeksema heeft in zijn werk over die constructie op grond van haar beperkte productiviteit de volgende hypothese geformuleerd:

Niet-finiete imperatieven zijn 'gelexicaliseerd'. Het gaat hier niet om vrije combinaties van werkwoordsvormen met hun complementen en bepalingen, maar het betreft idiomatische stuk voor stuk geleerd dienen te worden.

Er zijn twee typen niet-finiete imperatieven: infinitieven als *Oppassen!* en voltooid deelwoorden als *Opgepast!* Ook het gebruik van de infinitief als imperatief zou volgens de hypothese dus gelexicaliseerd zijn. Toch zijn de beperkingen op de imperativische infinitief van een heel andere aard dan die op het imperativische voltooid deelwoord. Hoeksema geeft voorbeelden als de volgende, waaruit blijkt dat inderdaad niet zomaar elke infinitief gebruikt kan worden als bevelende zin:

niet aankomen! / *niet aanraken!* / *niet betreden!* / *niet bang zijn!*
(oké als bevel)
aankomen! / *aanraken!* / *betreden!* / *bang zijn!* (niet oké als bevel)
uitkijken! / *opletten!* / *afblijven!* (oké als bevel)
niet uitkijken! / *niet opletten!* / *niet afblijven!* (niet oké als bevel)

De infinitieven van werkwoorden als *aankomen* kunnen inderdaad alleen de imperatiefunctie krijgen in combinatie met ontkenning. De omgekeerde situatie zien we bij infinitieven als *afblijven*. Dezelfde beperking is ook (tot op zekere hoogte) van toepassing op de finiete gebiedende wijs van het werkwoord:

kom er niet aan! / *raak het niet aan!* / *wees niet bang!* (oké als bevel)
kom eraan! / *raak het aan!* / *wees bang!* (niet oké als bevel)
kijk uit! / *let op!* / *blijf af!* (oké als bevel)
kijk niet uit! / *let niet op!* / *blijf niet af!* (niet oké als bevel)

De beperkingen op het gebruik van de infinitief als imperatief vinden we dus ook bij gewone imperatiefvormen.

Het is dus maar de vraag of imperativische infinitieven inderdaad *gelexicaliseerd* zijn (oftewel idiomatische vormen die stuk voor stuk geleerd moeten worden). Voor de voltooid deelwoorden als *Opgepast!* is de stelling in elk geval minder problematisch, omdat ze inderdaad slechts mogelijk zijn bij een heel selecte en afgebakende groep werkwoorden, zoals straks zal blijken.

Opgepast schrikdraad!

In bestaande beschrijvingen van de drie typen bevelende zinnen met een werkwoord als kern wordt de nadruk gelegd op pragmatische verschillen. De ANS (§ 2.4.6) schrijft bijvoorbeeld dat het gebruik van infinitieven vooral veel voorkomt in opschriften, als de aanspreking niet tot een bepaalde persoon gericht is:

A.u.b. geen fietsen tegen het raam plaatsen.
Niet roken.
(Op een deur) Duwen/Trekken.

Een voltooid deelwoord als imperatief zou volgens de ANS zelden voorkomen in opschriften (zie ANS, § 2.4). Maar het is niet duidelijk waar die uitspraak op gebaseerd is. In reëel taalgebruik zijn gemakkelijk voorbeelden te vinden waaruit blijkt dat zulke voltooid deelwoorden wel degelijk op opschriften en borden (kunnen) voorkomen. Deze zinnen zijn ook intuïtief acceptabel:

- *Honderd meter verder staat er een kleiner bord: Opgelet, u betreedt een homostrand.* (<http://afslag9.hyves.nl/>)
- *Er werd toen beloofd dat ze binnen de maand borden zouden bijplaatsen met het opschrift "Opgepast: gevaarlijk kruispunt!".* (<http://www.visie.be/nieuws.htm>)

- *Mja, ik denk dat een bord opgepast bijtende paarden oid wel effectief is.* (<http://www.cavaletti.nl/>)
- *Beste anoniem men mag wel schrikdraad (elektrisch draad) plaatsen in de tuin tot op een hoogte van 2 m (in België) kijk eens op de website van het Belgisch staatsblad (...) het enige dat je moet doen is om de 10 meter een waarschuwingsbordje aan de draad hangen met als opschrift "opgepast schrikdraad".* (<http://huis-en-tuin.kwero.nl/tuin/3672-ongewenste-katten.html>)

Het valt wel op dat er veel voorkomens zijn in fragmenten waaruit blijkt dat ze geschreven zijn door een Vlaamse spreker van het Nederlands. Mogelijk komt de constructie in Belgisch-Nederlands frequenter op opschriften en borden voor dan in Nederlands-Nederlands.

Oppassen hoor, mama en papa!

Een andere observatie uit de literatuur over de gebruikscondities op imperatieven heeft te maken met de mate waarin bevelende zinnen geschikt zijn om te gebruiken tegen ondergeschikten of juist tegen superieuren. Paardekooper beweert in zijn *Beknopte ABN-syntaxis* dat infinitieven die als wens of bevel gebruikt worden, per se tot een ondergeschikte gericht zijn. Maar dat lijkt niet te kloppen. Een imperatief als *Oppassen!* kan ook gebruikt worden in situaties waar gewaarschuwd moet worden voor een bepaald gevaar, zonder dat het gericht is tegen een ondergeschikte, zoals in het volgende voorbeeld:

Van de week was ik ook al uit het bed van mama en papa geklauterd (gevallen??) Mama en papa werden wakker omdat ik met mijn hoofd onder hun bed bonkte, en daar vrolijk bij lag te lachen!!! Wel een beetje oppassen hoor, mama en papa!!! (<http://jasperdennis.blogspot.com/2006/05/boem.html>)

Tegelijkertijd is het natuurlijk ook wel duidelijk dat in dit geval met het gebruik van een bevelzin een komisch effect wordt beoogd.

Voor het gebruik van het voltooid deelwoord als imperatief geldt eigenlijk hetzelfde: het kán gebruikt worden tegen ondergeschikten, maar dat hoeft niet zo te zijn. Gevallen als *Ingerukt!* en *Opgemarcheerd!* zijn voorbeelden van commando's in de richting van ondergeschikten, maar die connotatie is afwezig in gevallen als *Opgepast!*, *Opgelet!* en *Niet getreurd!*

Van *Opgerot!* tot *Niet gewiefeld!*

Doordat het imperatieve voltooid deelwoord een beperkte productiviteit heeft (en volgens sommige onderzoekers een gelexicaliseerd karakter heeft), kunnen we proberen alle relevante werkwoorden op te sommen. Onze lijst is gebaseerd op onze eigen intuïties, op voorbeelden uit eerdere literatuur over imperatieven, maar vooral op eigen onderzoek op basis van bestaande corpora, teksten op het internet en ander reëel taalgebruik. We

kunnen hierbij onderscheid maken tussen vier typen (op basis van overeenkomsten in hun vorm, betekenis en gebruik):

Type *Opgerot!*

opgerot – *opgesodemieterd* – *opgedonderd* – *opgehoepeld* – *opgekrast* – *opgetieft* – *opgeflickerd* – *opgekankerd* – *opgelazerd* – *opgekrast* – *opgeduvelde* – *opgehoerd* – *opgefuckt* – *opgekut* – *opgesodeflickerd* – *opgemieterd* – *opgehoomd* – *opgesodehoepeld* – *opgesodehoerd* – *opgekloot* – *opgezeikt* – *opgeteringd* – *opgeneukt* – *opgesodestraald* – *opgesodedonderd* – *opgesodekankerd* – *opgesodetieft*

Type *Ingerukt!*

ingerukt – *opgemarcheerd* – *ingepakt* – *opgerukt* – *afgemarcheerd* – *uitgerukt*

Type *Opgelet!*

opgelet – *opgepast* – *opgelet/opgepast en niet gelachen*

Type *Niet getreurd!*

niet getreurd – *niet geklaagd* – *niet gezeurd* – *niet getreuzeld* – *niet gedraald* – *niet getalmd* – *niet gejammerd* – *niet getwijfeld* – *niet geleuterd* – *niet gezeverd* – *niet gemekkerd* – *niet gearzeld* – *niet geschroomd* – *niet gesakkerd* – *niet gewiefeld*

Er kan verder onderscheid gemaakt worden tussen vormen als *opgepast* enerzijds en vormen als *opgekloot* anderzijds. Een vorm als *opgepast* heeft een gevestigde positie in de woordenschat van het Nederlands. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor *opgehoepeld*, *opgekrast*, *ingerukt*, *opgelet*, *niet getreurd* en *niet gearzeld*. Er zijn ook neologismen, die we eenmalig of hooguit enkele keren hebben aangetroffen in reëel taalgebruik. Dat geldt naast *opgekloot* voor bijvoorbeeld *opgetieft*, *opgeteringd* en *opgesodehoepeld*. Het verschil is dat vormen als *opgehoepeld* op hun plaats zijn in verzorgd taalgebruik (met een enigszins informeel karakter), terwijl de gevallen waarin taboewoorden zijn verwerkt, in dergelijk taalgebruik te vermijden zijn.

Opvallend is dat er vooral bij het type *Opgerot!* allerlei nieuwe woorden gevormd blijken te worden. Dat kan in verband gebracht worden met de opkomst van het internet. In gastenboeken, forums en babbelboxen op het internet voelen internetgebruikers zich soms genoodzaakt andere deelnemers 'weg te sturen'. Daarvoor worden dan vormen gebruikt van het type *opgerot!* De gebruiker van zulke sites voelt de drang om te variëren en origineel te zijn in de gekozen bewoordingen. Het vormen van allerlei nieuwe imperatieve voltooid deelwoorden van het kaliber *opgesodehoepeld* voldoet kennelijk aan die behoefte.

Literatuur

- Coussé, Evie & Albert Oosterhof. 2010. 'Het imperatieve participium in het Nederlands: Vorm, betekenis en gebruik.' Universiteit Gent.
- Hoeksema, Jack. 1992. 'Bevelende zinnen zonder polaire tegenhanger.' In: H. Bennis & J.W. de Vries (red.). *De Binnenbouw van het Nederlands. Een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*. Dordrecht: ICG.